

บทที่ 3

สภาพทั่วไปของเขตสัมพันธวงศ์

3.1 ประวัติความเป็นมาของเขตสัมพันธวงศ์

เขตสัมพันธวงศ์เป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ครั้งรัชกาลที่ 1 ได้ทรงโปรดฯให้สร้างพระบรมมหาราชวัง ซึ่งบริเวณนี้แต่เดิมเป็นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ เมื่อจะทรงเริ่มสร้างพระบรมมหาราชวัง ได้โปรดฯให้ชุมชนเดิมซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนย้ายไปอยู่และโปรดฯให้พระยาโชฎิก-ราชาเศรษฐ์และพวกชาวจีนย้ายไปตั้งบ้านเรือน ณ ที่สวนตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มขึ้นไปจนถึงคลองวัดสามเพ็ง¹ (วัดจักรวรรดิราชาวาส ถึง วัดปทุมคงคาในปัจจุบัน) ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำทางตอนใต้ของเกาะรัตนโกสินทร์อันเป็นที่ตั้งเขตสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน คำว่า "สามเพ็ง" กล่าวกันว่า หมายถึงทางสามแพร่ง เรียกไปเรียกมาเสียงก็หดสั้นเป็น "สาเพ็ง" ประตุมืองสาเพ็งได้รื้อไปเมื่อประมาณ 90 กว่าปีมาแล้ว ย่านสาเพ็ง ทางราชการเรียกว่า ถนนวานิช 1 มีความหมายว่าเป็นถนนแห่งการค้าขายแห่งแรก (ถนนนี้กว้างประมาณ 5 เมตร ยาว 1,200 เมตร เริ่มหน้าประตูเมืองสาเพ็งผ่านถนนจักรวรรดิ ถนนราชวงศ์ และสิ้นสุดที่ถนนทรงวาด)

การก่อสร้างพระนครนั้นได้เริ่มจริงจึงในปี พ.ศ. 2326 โดยริ้วกาแพงเมืองเดิมออก มีการขุดคลองรอบกรุงขึ้นใหม่เชื่อมระหว่างคลอง

¹นิจ ติญีรนนท์, "เกาะรัตนโกสินทร์", ข่าวสารสำนักผังเมือง, 23 (ตุลาคม 2520) หน้า 34.

บางลำพูและคลองโอรังเพื่อขยายอาณาเขตเมืองออกไป ตามแนวคลอง
 รอบกรุงนี้ได้สร้างกำแพงรอบป้อมขึ้นใหม่ 14 ป้อม เพื่อป้องกันศัตรู ความ
 ยาวของกำแพงเมืองรองพระนครประมาณ 7.2 กิโลเมตร พื้นที่ภายในกา
 พวงเมือง 2,5589 ไร่ เป็นพื้นที่เขตชั้นใน 1,125 ไร่ และเขตชั้นนอก
 1,464 ไร่ นอกกำแพงเมืองส่วนใหญ่นั้นเป็นท้องทุ่งกว้างมีคลองไหลไปสู่
 ชนบท เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางสำคัญของการคมนาคมขนส่งของราชวร
 ชุมชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่นั้นประกอบไปด้วยหลายเชื้อชาติ ภายในกำแพงเมือง
 ได้แก่พวกเขมร ริมคลองรอบกรุง เยื้องปากคลองตลาด พวกมอญแถบสะพาน
 มอญ พวกมลายูแถบวัดชนะสงครามและแถบริมคลองมหาธาตุ ภายนอก
 เขตกำแพงเมือง ได้แก่ พวกญวนแถบบางโพและยานนาวา พวกจีนซึ่ง
 ถูกย้ายไปอยู่แถบริมแม่น้ำตั้งแต่ใต้กำแพงเมืองลงไปถึงบริเวณเชียงกง (เขต
 สัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน)

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลง
 นโยบายการปกครองประเทศ ไทยเราจึงได้เริ่มสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ
 อีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ได้หยุดชะงักไปเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก ความสัมพันธ์
 กับต่างประเทศนี้มีผลต่อความเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานครในเวลาต่อมา
 ในรัชกาลนี้ได้มีการขยายพื้นที่พระนครออกไปเนื่องจากพลเมืองมีจำนวนเพิ่ม
 มากขึ้นราว 400,000 คน พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์จึงขยายเป็น 4,000 ไร่
 ในปี พ.ศ. 2397 ชุมชนชาวจีนทางใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถูกอพยพ
 ออกมาเมื่อครั้งสร้างกรุงใหม่ จึงกลายเป็นชุมชนใหญ่ที่มีอิทธิพลด้านการ
 ค่าครองชีพบริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คลองรอบกรุงไปจนถึงคลอง
 ผดุงกรุงเกษม นอกจากนั้นยังมีชุมชนใหม่ที่เริ่มก่อตัวในช่วงเวลานี้ได้แก่
 บริเวณสถานกงสุลของชาติต่างๆ ที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาต่อจากชุมชนชาวจีน
 ไปทางตอนใต้ (พื้นที่เขตบางรักและยานนาวาในปัจจุบัน) ในขณะเดียวกัน
 ก็ได้มีการพัฒนาด้านการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโดยเปลี่ยนจากชุมชนในแม่น้ำมา

เป็นชุมชนบนบก โดยมีการตัดถนนสายสำคัญอันได้แก่ ถนนเจริญกรุงจากปลาย
 กว้างพระบรมมหาราชวังตอนใต้ขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ผ่าน
 ชุมชนชาวจีนและชาวยุโรปไปจนถึงบริเวณบางคอแหลม (ถนนตก) และ
 ถนนตรง (ถนนพระราม 4) แยกจากถนนเจริญกรุงผ่านหัวลำโพง ฟุ้งไปทิศ
 ตะวันออกถึงคลองเตย² นอกจากนี้ยังมีถนนสีลม ถนนเฟื่องนคร ถนนบำรุง-
 เมือง เป็นต้น และยังมีการสร้างตึกแถวสองฟากถนนสายต่าง ๆ เพื่อให้เข้า
 ทาการค้าขาย ทำให้ชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เดิมอาศัยอยู่ในเรือนแพเริ่ม
 ลดน้อยลงในตอนปลายรัชกาล บริเวณเขตสัมพันธวงศ์จึงเริ่มก่อตัวขยาย
 ความเจริญเรื่อยมาตั้งแต่ตอนนั้น โดยในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณเขตสัมพันธวงศ์จัดว่าเป็นพื้นที่ที่มีบ้าน
 เรือนหนาแน่นมาก ได้แก่ บริเวณสาเหิง ตลาดน้อย เป็นต้น ต่อมาตั้งแต่สมัย
 รัชกาลที่ 6 และ 7 เป็นต้นมา ชุมชนเขตสัมพันธวงศ์ก็ได้มีการพัฒนาอย่าง
 มากเนื่องจากความเจริญในด้านสังคมและเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่าชุมชนดัง
 กกล่าวนี้เป็นชุมชนเก่าแก่เจริญควบคู่มากับกรุงรัตนโกสินทร์ทุกยุคทุกสมัย นับ
 เป็นย่านการค้าแห่งแรกของกรุงเทพมหานครและยังคงมีความสำคัญจนกระทั่ง
 ถึงปัจจุบัน ได้แก่ ย่านสาเหิง ย่านเยาวราช ย่านตลาดน้อย และย่าน
 เชียงกง เป็นต้น

3.2 ลักษณะทางกายภาพ

เขตสัมพันธวงศ์เดิมเป็นอำเภอ เรียกว่าอำเภอสัมพันธวงศ์ ถึง
 พ.ศ. 2514 ได้จัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ โดยมีประกาศคณะ
 ปฏิวัติ ฉบับที่ 24 ลงวันที่ 21 ธันวาคม 2514 ให้รวมจังหวัดพระนครและ

² ศิลปากร, กรม. ทำเนียบนาม ภาค 4 เรื่องถนนในเรื่องจังหวัด
 พระนครและธนบุรี (บำรุงธรรม, 2482).

ธนบุรีเป็นจังหวัดเดียวกันเรียก นครหลวงกรุงเทพธนบุรี ต่อมาใน พ.ศ. 2515 ได้มีประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2515 ให้นำเปลี่ยนนครหลวงกรุงเทพธนบุรีเป็นกรุงเทพมหานครและให้แบ่งพื้นที่กรุงเทพมหานครออกเป็นเขต (อำเภอเดิม) และแขวง (ตำบลเดิม) แล้วต่อมาในปี พ.ศ. 2516 ได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งกรุงเทพมหานครออกเป็น 24 เขต อำเภอสัมพันธวงศ์จึงกลายเป็นเขตสัมพันธวงศ์ และแขวงต่าง ๆ ตามตำบลเดิม โดยมีพื้นที่อาณาเขตตามเดิม³

เขตสัมพันธวงศ์ เป็นเขตชั้นในของกรุงเทพมหานคร มีพื้นที่รวม 1.461 ตร.กม. (ธันวาคม 2533) หรือประมาณ 912.80 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.09 ของพื้นที่กรุงเทพมหานคร (1.568.73 ตร.กม.) มีแนวเขตทิศเหนือจดเขตป้อมปราบฯ ทิศตะวันออกจดเขตปทุมวันและบางรัก ทิศใต้จดแม่น้ำเจ้าพระยาที่แบ่งเขตสัมพันธวงศ์และเขตคลองสานออกจากกัน และทิศตะวันตกจดแม่น้ำเจ้าพระยาและเขตพระนคร ดังแสดงใน ภาพที่ 3 และ 4

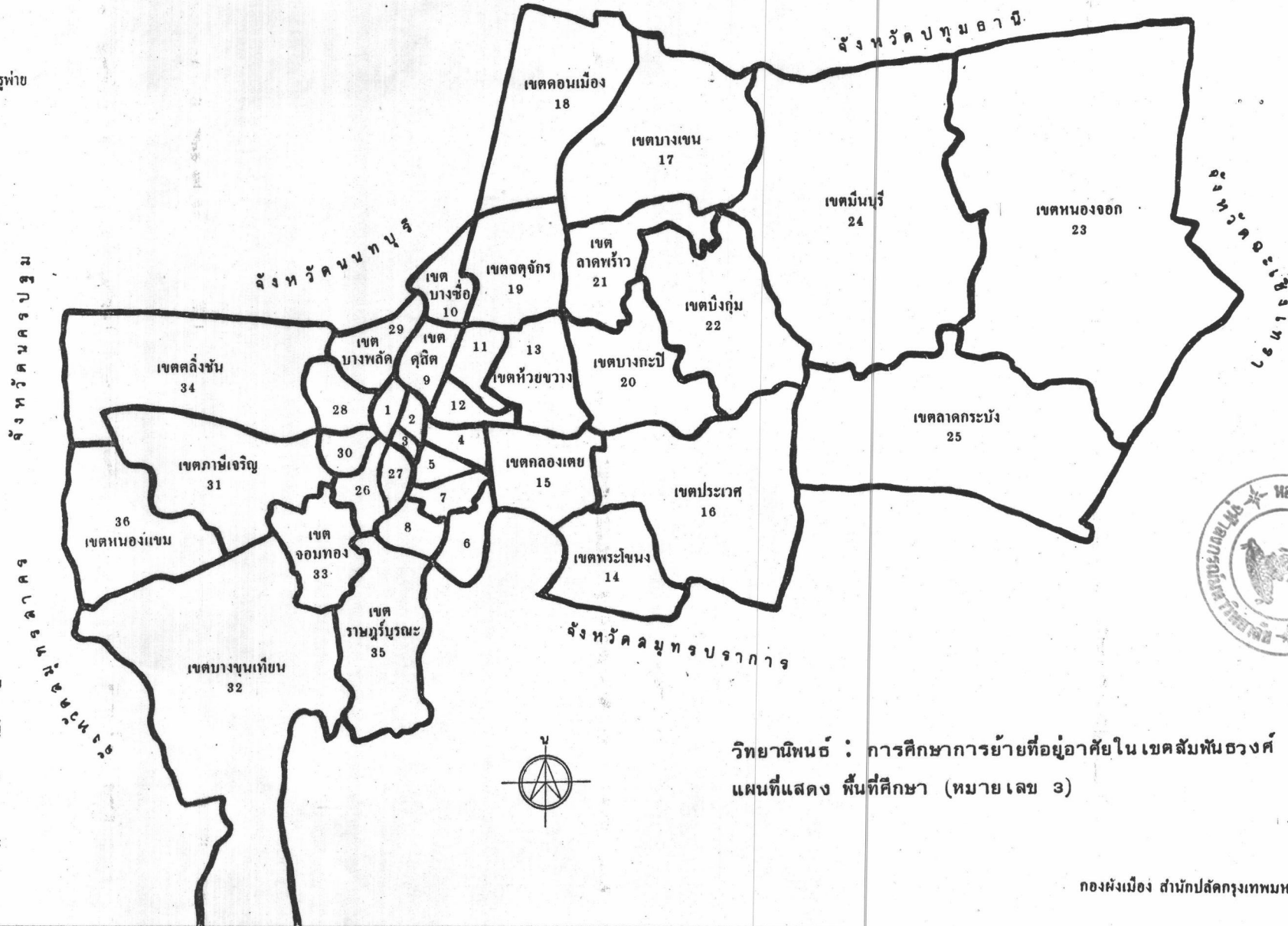
เขตสัมพันธวงศ์มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ 3 แขวง ดังนี้

พื้นที่		
แขวง	ตารางกิโลเมตร	ไร่
แขวงจักรวรรดิ	0.523	326.04
แขวงสัมพันธวงศ์	0.518	323.81
แขวงตลาดน้อย	0.420	262.95

³"อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน" เล่ม 3 ค-บ, (กรุงเทพ : ราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2520), หน้า 778-779.

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงเขตการปกครองกรุงเทพมหานคร

1. พระนคร
2. ป้อมปราบศัตรูพ่าย
3. สัมพันธวงศ์
4. ปทุมวัน
5. บางรัก
6. ชานนชา
7. สาทร
8. บางคอแหลม
9. คลองเตย
10. บางซื่อ
11. พญาไท
12. ราชเทวี
13. ห้วยขวาง
14. พระโขนง
15. คลองเตย
16. ประเวศ
17. บางเขน
18. ดอนเมือง
19. จตุจักร
20. บางกะปิ
21. ลาดพร้าว
22. บึงกุ่ม
23. หนองจอก
24. มีนบุรี
25. ลาดกระบัง
26. ธนบุรี
27. คลองสาน
28. บางกอกน้อย
29. บางพลัด
30. บางกอกใหญ่
31. ภาษีเจริญ
32. บางขุนเทียน
33. จอมทอง
34. คลองเตย
35. ราษฎร์บูรณะ
36. หนองแขม

วิทยานิพนธ์ : การศึกษาการย้ายที่อยู่อาศัยในเขตสัมพันธวงศ์
แผนที่แสดง พื้นที่ศึกษา (หมายเลข 3)

3.3 การใช้ที่ดิน

3.3.1 การใช้ที่ดินในอดีต

การใช้ที่ดินของเขตสัมพันธวงศ์พัฒนามาจากการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำเริ่มมีการขยายตัวเข้าไปบนพื้นดินเมื่อมีการตัดถนนขึ้นในบริเวณนี้ อันได้แก่ถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราช ก่อให้เกิดการกระจุกตัวของอาคารบ้านเรือนขึ้นตามสองฟากถนน มีการใช้ที่ดินที่ขาดการวางแผนล่วงหน้าและเนื่องจากการขาดข้อกำหนดการใช้ที่ดินมาตั้งแต่ในอดีตก่อให้เกิดการใช้ที่ดินในลักษณะผสม (Mixed Uses) คือการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมและเพื่ออยู่อาศัย

ย่านการค้าในเขตสัมพันธวงศ์นี้ได้มีการเจริญเติบโตมาพร้อมกับกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเช่น ย่านการค้าสาเหิง ซึ่งตั้งอยู่นอกเขตพระนครแต่ผู้อยู่ในเขตกำแพงเมืองข้ามไปใช้โดยเดินผ่านสะพานไม้ที่หันได้สำหรับให้เรือผ่าน (เรียกสะพานหันจนในปัจจุบันนี้) สะพานเหิงเป็นที่รวมของสินค้าหลายชนิดทั้งของใช้และของกิน รวมทั้งของที่ส่งมาจากเมืองจีนด้วย ในรัชกาลที่ 5 ประมาณ ปี พ.ศ. 2434 สะพานเหิงเกิดไฟไหม้ใหญ่ประกอบกับมีพระราชดำริว่าบริเวณสะพานเหิงคับแคบจอบ้างเนื่องจากเป็นย่านการค้า และมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น จึงโปรดฯให้สร้างถนนเยาวราชแทรกลงระหว่างถนนเจริญกรุงและถนนสาเหิง ประชาชนก็เริ่มเข้ามาปลูกอาคารเรียงรายตามสองฟากถนนโดยมีศูนย์กลางธุรกิจการค้าอยู่บริเวณเยาวราช และจากจุดนี้เองได้มีความนิยมในการปลูกสร้างตึกแถวเพื่อประกอบการค้ามากขึ้นโดยขยายกิจการไปยังบริเวณอื่น ๆ เช่น พาหุรัด บ้านหม้อ ปากคลองตลาด เป็นต้น

3.3.2 การใช้ที่ดินในปัจจุบัน

การใช้ที่ดินของเขตสัมพันธวงศ์ซึ่งต่อมาจัดเป็นเขตชั้นในของกรุงเทพมหานครนั้น มีลักษณะเป็นแบบผสมเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน เพราะกรุงเทพมหานครยังคงไม่ได้กำหนดการจัดย่านการใช้ที่ดิน แต่จากการรวมตัวของกิจกรรมที่ก่อให้เกิดลักษณะการใช้ที่ดินรวมตัวกันเป็นบริเวณได้ เช่น ย่านสาเพ็ง ตลาดเก่า เชียงกง เป็นต้น

จากการสำรวจการใช้ที่ดินและอาคารของเขตสัมพันธวงศ์ โดยกองผังเมือง สำนักปลัดกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2529 และข้อมูลการขออนุญาตปลูกสร้างอาคารในกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2531-2534 ที่ขออนุญาตปลูกสร้างจาก กองควบคุมอาคาร และสำนักงานเขตสัมพันธวงศ์ สามารถแยกประเภทการใช้ที่ดินในเขตสัมพันธวงศ์ออกเป็นประเภทใหญ่ โดยเรียงตามลำดับร้อยละของการใช้พื้นที่ดังนี้

การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรม	ร้อยละ 38.42
การใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัย	ร้อยละ 26.78
การใช้ที่ดินเป็นถนนและคลอง	ร้อยละ 14.87
การใช้ที่ดินเพื่อสถานที่ราชการ	ร้อยละ 11.84
สถานศึกษา ศาสนสถาน	
การใช้ที่ดินเพื่อสาธารณูปโภค	ร้อยละ 3.31
การใช้ที่ดินเพื่อคลังสินค้า	ร้อยละ 2.96
การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ	ร้อยละ 0.96
(ที่ว่าง บริเวณที่กำลังก่อสร้าง รื้อถอนอาคาร ส่วนหย่อม)	
การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม	ร้อยละ 0.86

จะเห็นได้ว่าการใช้ที่ดินในเขตสัมพันธวงศ์นั้นส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการพาณิชย์กรรม ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่นี้มีความสำคัญในด้านการค้ามาแต่อดีตนั่นเอง กิจกรรมหลักของการค้าขายในพื้นที่นี้มีเกือบทุกประเภท และสามารถแบ่งการใช้ที่ดินออกเป็นย่านการค้าตามชนิดของสินค้าได้ เช่น ย่านเวียงนครเขมม เป็นที่รวมร้านค้าของเก่าพวกเครื่องประดับและวัตถุโบราณ ปัจจุบันมีการค้าเครื่องดนตรีและเครื่องจักรกลเพิ่มขึ้นด้วย ย่านเยาวราช เป็นแหล่งบันเทิงสมัยเก่า เป็นย่านซื้อขายทองแท่ง ทองรูปพรรณ รวมทั้งเป็นแหล่งของสินค้าอุปโภค-บริโภคของเมืองจีนเกือบทุกชนิด ย่านเชียงกงเป็นย่านขายอุปกรณ์การเดินเรือและอะไหล่ยนต์ เครื่องเหล็ก เครื่องจักรสำหรับงานอุตสาหกรรมทั้งของใหม่และของเก่า ย่านสาเพ็งเป็นย่านการค้าผ้าและเสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องเย็บปักถักร้อย เครื่องประดับ เครื่องใช้เบ็ดเตล็ดจำหน่ายทั้งปลีกและส่ง ย่านถนนราชวงศ์เป็นที่ตั้งของสถาบันการเงินต่าง ๆ ย่านถนนทรงวาดเป็นโกดังและร้านค้าส่งสินค้าของทางด้านเกษตรกรรมจากในและต่างประเทศ ย่านสี่แยกวัดตึกเป็นย่านค้าปลีกและส่งสินค้าประเภทอุปกรณ์การก่อสร้างและเครื่องไฟฟ้า เป็นต้น

3.4 ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการของเขตสัมพันธวงศ์ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ ได้แก่ ถนน ขอย ทางเท้า ท่อระบายน้ำ ระบบไฟฟ้า และบริการขนส่งสาธารณะ ดังต่อไปนี้

ถนน ขอย และทางเท้า ถนนในเขตสัมพันธวงศ์อาจพิจารณาจัดลำดับได้เป็น ถนนสายหลัก (Main Road) ถนนสายรอง (Local Road) และถนนขอย (Access)

ถนนสายหลักในเขตสัมพันธวงศ์เดิมมี 2 สาย สายแรกคือ ถนนเจริญกรุง (สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4) และถนนสายรอง คือ ถนนเยาวราช (สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5) หลังจากนั้นก็มีถนนราชวงศ์และถนนจักรวรรดิ ถนนสายหลักทั้งหมดนี้เป็นถนนที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยประชากรและปริมาณการจราจรของกรุงเทพมหานครยังมีไม่มากนัก ดังนั้นถนนเหล่านี้จึงมีความกว้างเพียง 1.-15 เมตร เท่านั้น เมื่อชุมชนมีความเจริญขึ้นทำให้เกิดสภาพการจราจรไม่คล่องตัวเท่าที่ควร ในปัจจุบันนี้มีการแก้ปัญหาโดยการห้ามจอดรถสองฟากถนนรวมทั้งจัดให้มีการเดินรถทางเดียวด้วย (ยกเว้นบริเวณถนนราชวงศ์ที่อนุญาตให้มีการจอดรถริมถนนได้)

ถนนสายรองที่มีความสำคัญได้แก่ ถนนทรงวาด ถนนอนุวงศ์ ถนนตรีมิตร ถนนทรงสวัสดิ์ ถนนลาพูนไชย ถนนข้าวหลาม ถนนนี้จ่งสวัสดิ์ และถนนโยธา เป็นต้น ถนนเหล่านี้มีความยาวไม่มากนักแต่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก นอกจากถนนสายรองเหล่านี้แล้วยังมีถนนสายสั้น ๆ อีกหลายสาย เช่น ถนนอนุวงศ์ ถนนมหาจักร ถนนมังกร เป็นต้น

ถนนซอยในพื้นที่นี้มีเป็นจำนวนมาก คือมีจำนวนถึง 79 สาย ส่วนใหญ่ เป็นซอยสั้น ๆ แคบ ๆ มีทางเท้าบ้าง ไม่มีบ้าง บางซอยเบียดซอยคดเคี้ยว เนื่องจากไม่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า มีการใช้พื้นที่ไม่เป็นระเบียบเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเองมากที่สุด ขาดการเอาใจใส่ต่อส่วนรวม สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาด้านทัศนียภาพที่ไม่มีระเบียบรวมทั้งด้านการให้บริการสาธารณะต่าง ๆ เช่นการเก็บขยะ การดูแลรักษาความปลอดภัยและการป้องกันอัคคีภัย เป็นต้น

การระบายน้ำ จากที่กล่าวแล้วว่า เขตสัมพันธวงศ์มีสภาพพื้นที่ราบลุ่ม มีระดับสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเพียงไม่เกิน 1.5 เมตรเท่านั้น

ซึ่งถึงแม้จะมีพื้นที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อมีปริมาณน้ำมากอันเนื่องจากน้ำเหนือไหลบ่า น้ำทะเลหนุน ปริมาณฝนตกหนัก ฯลฯ ก็ก่อให้เกิดปัญหาการระบายน้ำลงสู่คลองและแม่น้ำไม่ทัน ในปัจจุบันนี้ได้มีแนวทางแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาวโดยหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาล ทำให้ปัญหาน้ำท่วมนี้บรรเทาลงไปมาก

ระบบประปา เขตสัมพันธวงศ์ใช้น้ำประปาที่การประปานครหลวงทำการผลิตส่งผ่านทางโครงส่งจ่ายน้ำลุมพินี โดยเดินท่อประธานจากถนนพระราม 4 (ขนาดท่อ 1,000 มิลลิเมตร) เข้าถนนเจริญกรุง (ขนาดท่อ 900-400 มิลลิเมตร) ต่อบนถนนเยาวราช ถนนทรงวาด ถนนทรงสวัสดิ์ และถนนตรีมิตร (ขนาดท่อ 300-400 มิลลิเมตร) แล้วจ่ายเข้าท่อบริการตามซอยต่าง ๆ โดยมีขนาดท่อ 200, 100 และเล็กกว่า 100 มิลลิเมตรตามลำดับ

ระบบไฟฟ้า เขตสัมพันธวงศ์ใช้ไฟฟ้าเขตจำหน่ายของการไฟฟ้านครหลวงสถานีวัดเสียบ โดยให้บริการอย่างทั่วถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ปัญหาความไม่เป็นระเบียบและไม่มีความปลอดภัยเพียงพอของการเดินสายไฟเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เจริญมานาน ดังนั้นการไฟฟ้านครหลวงจึงมีโครงการจะเปลี่ยนระบบการเดินสายไฟฟ้าใหม่จากบนดินให้ลงใต้ดินโดยมีท่อหุ้มสายเมนตามถนนต่าง ๆ โดยจะดำเนินการในชุมชนที่เกิดใหม่ก่อน แล้วจึงขยายปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบริเวณชุมชนเก่าที่มีปัญหาต่อไป

การคมนาคมขนส่ง ระบบการคมนาคมขนส่งของเขตสัมพันธวงศ์สามารถใช้ได้ทั้งทางบกและทางน้ำ การคมนาคมทางน้ำนั้นนับว่ามีความสำคัญมากเพราะมีพื้นที่ส่วนหนึ่งติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีท่าเรืออยู่ถึง 7 ท่าท่าที่สำคัญได้แก่ ท่าราชวงศ์ ท่ากรมเจ้าท่า ท่าวัดกัลหว่า และท่าสวัสดิ์

นอกจากนั้นยังมีการเดินทางด้วยเรือด่วนไปจนถึงจังหวัดนนทบุรีได้ด้วยนับว่ามีความสะดวกมากในการคมนาคมติดต่อทางน้ำซึ่งผู้โดยสารสามารถจะเดินทางต่อไปยังจุดต่าง ๆ โดยทางรถยนต์ได้สะดวก ส่วนการคมนาคมทางบกนั้นเขตสัมพันธวงศ์มีอัตราส่วนถนนมากถึงร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่เนื่องจากที่ได้กล่าวมาแล้วว่าถนนส่วนใหญ่เป็นถนนที่สร้างมานานแล้วจึงมีความกว้างค่อนข้างน้อย ก่อให้เกิดปัญหาการจราจรติดขัด ดังนั้นจึงมีการแก้ปัญหาด้วยการจัดให้มีระบบการเดินรถทางเดียวทำให้การไหลเวียนของพาหนะต่างๆ เป็นไปอย่างสะดวกมากขึ้น

สาธารณูปการต่างๆ เช่น งานบริการด้านการศึกษา ด้านบริการสุขภาพอนามัย รวมทั้งการบริการด้านอื่น ๆ ให้กับประชาชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของที่ว่าราชการเขตสัมพันธวงศ์ อันประกอบด้วย งานปกครอง งานทะเบียน งานโยธา งานรักษาความสะอาด งานอนามัย งานศึกษาธิการ งานคลัง งานรายได้ และงานตำรวจเทศกิจ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานจากส่วนกลาง คือสรรพากรเขตและงานสัสดีอำเภอรวมอยู่ด้วย

ส่วนทางด้านเกี่ยวกับสุขภาพนั้นในพื้นที่เขตสัมพันธวงศ์มีศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 13 ตั้งอยู่บริเวณถนนราชวงศ์ ให้บริการด้านการรักษาและป้องกันโรคภัยแก่เด็กและประชาชนโดยทั่วไป

ส่วนที่เกี่ยวกับบริการด้านการศึกษา นั้น ในเขตสัมพันธวงศ์มีโรงเรียนของภาครัฐบาลและเอกชน โดยที่โรงเรียนที่สังกัดกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ มี 2 โรงเรียนคือ วิทยาเขตบพิตรพิมุข และโรงเรียนเอี่ยมละออ

สังกัดกรมสามัญศึกษากระทรวงศึกษาธิการ 3 โรงเรียนคือ โรงเรียนมหาวิรา-
 นุวัตร โรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัย และโรงเรียนวัดชัยชนะสงคราม สังกัด
 กรุงเทพมหานคร 4 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดจักรวรรดิ โรงเรียน
 วัดสัมพันธวงศ์ โรงเรียนวัดพุทธมณฑล และโรงเรียนวัดไตรมิตร นอกจากนี้
 นี้ยังมีโรงเรียนของเอกชนอีก 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนกุหลาบวัฒนา
 โรงเรียนกุหลาบวิทยา โรงเรียนเฟออิง และโรงเรียนมังกรจีนเตอะกุงเซี่ยะ

3.5 ประชากร

เขตสัมพันธวงศ์มีประชากรในปี 2534 รวม 46,281 คน เป็น
 เพศชาย 23,956 คน เพศหญิง 22,325 คน ความหนาแน่นของ
 ประชากรต่อพื้นที่เท่ากับ 32,684 คน/ตร.กม. ความหนาแน่นของประชากร
 เขตสัมพันธวงศ์มีแนวโน้มลดลงตามลำดับ สังเกตได้จากปี 2530 ความ
 หนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่เท่ากับ 34,307 คน/ตร.กม. แสดงให้เห็นถึง
 การเปลี่ยนแปลงคิดเป็น -2,689 คน หรือคิดเป็นร้อยละ -7.60 ในช่วง
 ระยะเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมาพบว่า มีจำนวนประชากรของเขตสัมพันธวงศ์มี
 จำนวนลดลงตามลำดับ ทำให้ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ลดลงด้วย
 จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่า จำนวนประชากรในเขตสัมพันธวงศ์เมื่อปี
 2530 มีจำนวนเท่ากับ 50,089 คน แต่ในปี 2534 จำนวนประชากรลด
 เหลือ 46,281 คน มีจำนวนประชากรเปลี่ยนแปลงคิดเป็น -3,808 คน
 อัตราในการเปลี่ยนแปลง คิดเป็นร้อยละ -7.60

ตารางที่ 2 การเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรในเขตสัมพันธวงศ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ถึง 2534

เขต	จำนวนประชากร				
	2530	2531	2532	2533	2534
สัมพันธวงศ์	50,089	48,377	47,480	47,035	46,281

ที่มา : สำนักงานกลางทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรของเขตสัมพันธวงศ์ จะพิจารณาได้จากอัตราการเกิดอัตราการตาย และอัตราการย้ายถิ่นสุทธิ จากตารางที่ 3 แสดงอัตราการเพิ่มของประชากรโดยธรรมชาติ และอัตราการย้ายถิ่นสุทธิ เขตสัมพันธวงศ์ พ.ศ. 2525 พ.ศ. 2530 และ พ.ศ. 2534 พบว่าประชากรในเขตสัมพันธวงศ์มีแนวโน้มของอัตราการเพิ่มประชากรลดลง คือ จากปี พ.ศ. 2521 อัตราเพิ่มโดยธรรมชาติเท่ากับ -0.10 (แสดงว่าประชากรมีการลดลงตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2521 แล้ว) ลดมาเป็น -0.26 , -0.58 และ -0.54 ในปี พ.ศ. 2525, 2530 และ 2534 ตามลำดับ ประกอบการพิจารณาจากอัตราการย้ายถิ่นสุทธิก็พบว่า มีอัตราการย้ายออกสูงกว่าการย้ายเข้าทำให้ประชากรมีแนวโน้มลดลงตามลำดับ กล่าวคือ อัตราการย้ายถิ่นสุทธิในปี 2521 เท่ากับ -1.20 ลดลงเป็น -1.03 , -1.74 และ -1.06 ในปี 2525, 2530 และ 2534 ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาตารางที่ 4 จำนวนประชากรย้ายเข้าและย้ายออกของเขตสัมพันธวงศ์นั้น พบว่าใน พ.ศ. 2533 เขตสัมพันธวงศ์ยังคงมีจำนวนประชากรย้ายออกเป็นจำนวนสูงกว่าการย้ายเข้าทั้งเพศชายและเพศหญิง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเนื่องจากพื้นที่เขตสัมพันธวงศ์เริ่มถึงจุดอิ่มตัวทางการค้า ประกอบกับมีการเกิดขึ้นของศูนย์การค้าย่อยเขตชานเมืองที่มีความสะดวกในการขนถ่ายสินค้ามากกว่า นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดโอกาสในการพัฒนาการใช้ที่ดิน เนื่องจากกรรมสิทธิ์ในการถือครอง ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของเอกชนรายย่อย ดังนั้นการจะพัฒนารูปแบบที่อยู่อาศัยใหม่ ๆ จึงทำได้ยาก เนื่องจากขาดความร่วมมือของเจ้าของที่ดินแต่ละคน รวมทั้งลักษณะสภาพแวดล้อมพักอาศัยในเขตสัมพันธวงศ์ยังไม่เหมาะสมกับการพักอาศัย ทำให้ประชากรที่เคยอาศัยอยู่ในเขตนี้พากันย้ายออกไปอยู่ในพื้นที่เขตรอบนอกที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า โดยบางส่วนอาจจะเดินทางเข้ามาทำงานในพื้นที่เดิมในลักษณะเข้ามาเย็นกลับ⁴ ทั้งนี้เพราะการที่ประชากรต้องออกไปอยู่รอบนอกนั้นนอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาการจราจรเนื่องจากการเดินทางระหว่างที่พักอาศัยกับแหล่งงานแล้วยังก่อให้เกิดการขยายตัวของเมืองไปในพื้นที่เกษตรกรรมแถบชานเมืองอย่างรวดเร็วอีกด้วย

⁴ อัจฉรา บุญฤทธิ, "แนวทางการปรับปรุงพื้นที่แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร," (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมือง มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 28.

ตารางที่ 3 อัตราการเพิ่มของประชากรโดยธรรมชาติและอัตราการย้ายถิ่น
สุทธิเขตสัมพันธวงศ์ ปี 2521, 2525, 2530 และ 2534

ปี พ.ศ.	จำนวนประชากร	เกิด	ตาย	อัตราเพิ่ม โดยธรรมชาติ	ย้าย เข้า	ย้าย ออก	อัตราย้ายถิ่น สุทธิ
2521	79,536	182	262	-.10	4,888	5,846	-1.20
2525	75,581	44	241	-.26	3,943	4,724	-1.03
2530	50,089	8	302	-.58	5,205	6,077	-1.74
2534	46,281	12	262	-.54	2,522	3,014	-1.06

หมายเหตุ อัตราการเพิ่มโดยธรรมชาติ = $\frac{\text{จำนวนเกิด} - \text{จำนวนตาย}}{\text{จำนวนประชากรรวม}} \times 100$

อัตราการย้ายถิ่นสุทธิ = $\frac{\text{จำนวนคนย้ายเข้า} - \text{จำนวนคนย้ายออก}}{\text{จำนวนประชากรรวม}} \times 100$

ตารางที่ 4 จำนวนประชากรย้ายเข้า-ย้ายออกของเขตสัมพันธวงศ์ พ.ศ. 2533

รายการ	รวม	ชาย	หญิง	ภายในเขต	ต่างเขต	ต่างจังหวัด
จำนวนคนย้ายเข้า	2,127	1,085	1,042	742	993	392
จำนวนคนย้ายออก	3,449	1,773	1,676	744	2,053	652

ที่มา : สำนักงานกลางทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

บทสรุป

เขตสัมพันธวงศ์ เป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และได้มีการพัฒนาย่านพาณิชยกรรมที่สำคัญจวบจนในปัจจุบัน ลักษณะการใช้ที่ดินเป็นแบบผสมผสาน ที่ยังมีสภาพเป็นอาคารพาณิชย์-พักอาศัย และยังเป็นย่านพาณิชยกรรมที่โดดเด่น เช่น คลองถม ย่านสาเพ็ง รั้วนครเขษม ย่านราชวงศ์ เยาวราช ย่านทรงวาด และย่านเชียงใหม่

แต่เดิมเขตสัมพันธวงศ์ เป็นพื้นที่ที่มีจำนวนประชากรอยู่อย่างหนาแน่นทั่วบริเวณ และจะมีความหนาแน่นมากยิ่งขึ้นในบางพื้นที่ที่มีกิจกรรมเฉพาะอย่างรวมตัวกัน แต่ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา การลดลงของจำนวนประชากรที่มีแนวโน้มที่จะอพยพออกจากพื้นที่ไปอยู่ตามชานเมือง ซึ่งมีราคาที่ดินถูกกว่าและมีสภาพแวดล้อมดีกว่าในเมือง โดยเฉพาะผู้มีฐานะดี เป็นสาเหตุทำให้ประชากรเข้ามาประกอบอาชีพและกิจกรรมในพื้นที่เฉพาะในเวลากลางวัน และกลับออกไปในเวลากลางคืน เป็นผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาความสับสนของการใช้ประโยชน์พื้นที่ ปัญหาการจราจร และปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่ เป็นต้น